

Uvodna reč povodom tematskog broja *COVID-19 u regionu bivše Jugoslavije: prvi demografski uvidi*

Editor's introduction to the thematic issue *COVID-19 in the region of ex-Yugoslavia: the first demographic insights*

Pandemija bolesti COVID-19 spada u onu vrstu faktora koje, iz ugla nauke o stanovništvu, nazivamo egzogenim, iznenadnim, sa izraženim efektom na vrednosti pokazatelja populacione dinamike, ali koji su kratkotrajni, tj. nemaju značajan uticaj na dugoročne tendencije demografskih pojava i procesa. U današnjoj svetskoj populaciji nema puno svedoka ovakvih netipičnih događaja. Prethodnu veliku pandemiju, u vidu *Španskog gripa*, pamte jedino stanovnici stariji od stotinu godina. Čak i Drugi svetski rat, kao poslednji planetarni događaj koji se može svrstati pod ovu vrstu faktora, deo je ličnih sećanja tek 3,5% svetske populacije, odnosno 7% stanovnika u regionu bivše Jugoslavije. Neposredni efekat njegovog višegodišnjeg uticaja u demografskom kontekstu jesu tzv. krnje generacije rođene u prvoj polovini četrdesetih godina 20. veka, a posredni *baby-boom* generacije, rođene po završetku rata, kao posledica reakcije stanovništva na prinudno odlaganje rađanja i povećanu smrtnost tokom ratnih godina – tzv. kompenzacioni porast fertiliteta. Ovi poremećaji u starosnoj strukturi imali su značajan uticaj na ekonomske i migracione tokove, kao i na obrazovne i sisteme socijalne i zdravstvene zaštite, naročito u određenim delovima sveta i predstavljaju svojevrzne 'talase' koji vremenom prolaze kroz starosne piramide populacija koje su bile najizložnije 'potisku ovog velikog ratnog broda'. Ipak, činjenica je da su se pokazatelji komponenti populacione dinamike, nakon iščezavanja uticaja egzogenog faktora i uslovne reakcije na njega, vratili na putanje koje su rezultat složenog uzajamnog delovanja različitih faktora dugoročnog karaktera.

Izbijanje aktuelne pandemije neminovno je izazvalo povlačenje paralela sa pomenutim događajima. Ishodi takvih retrospektivnih komparacija mogu se najčešće svesti na opštu zabrinutost čovečanstva za moguće demografske posledice i veličinu amplitude njihovih 'talasa', te bojazan od do sada nepoznatih demografskih 'poremećaja' shodno dostignutom stepenu civilizacijskog razvoja i veličini globalne populacije koja je bez presedana u istoriji. U aktuelnom trenutku razvoja nauke i tehnologije, ne čudi da su najšira javnost i donosioci odluka i od demografa očekivali što brže odgovore na brojna pitanja – koliko može porasti smrtnost stanovništva i kada se može očekivati 'normalizacija' stopa mortaliteta, koje su najugroženije grupe stanovništva, koliki je direktni a koliki indirektni uticaj virusa COVID-19 na porast smrtnosti, da li će doći do mini *baby-booma* kao posledice globalno raširenih mera izolacije stanovništva (što je naročito česta tema u niskofertilitetnim državama i regionima u koje spada i naš) ili je izvesnije odlaganje rađanja i potonji kompenzacioni porast stopa rađanja, koliko će se promeniti globalna pokretljivost stanovništva i da li će se intenzivirati migracije grad-selo i sl. No, u okolnostima iznenadnih, egzogenih faktora, kvalitet odgovora na pome-

nuta pitanja gotovo je obrnuto proporcionalan brzini kojom se oni daju. Iako je nesporno da svako razuman priželjkuje što skoriji kraj pandemije, činjenica je da tek duže serije demografskih podataka i period neophodan da se dođe do njihovih pouzdanijih konačnih verzija istraživačima otvaraju mogućnost da postignu kvalitet rezultata kakav se od njih očekuje.

Zato je važno istaći da u ovom trenutku, dok pandemija još uvek traje, nije moguće pružiti očekivane odgovore bez značajne doze rezerve. To se, pre svega, odnosi na evidentna ograničenja preliminarnih podataka na koje se demografi širom sveta oslanjaju kako bi ispunili očekivanja javnosti i donosilaca odluka u pogledu tumačenja efekata pandemije gotovo u realnom vremenu mimo uobičajene prakse koja podrazumeva izračunavanje pokazatelja na osnovu prečišćenih i metodološki ujednačenih podataka. U tom smislu, statistički zavodi, posebno u najrazvijenijim državama, brzo su reagovali, publikujući preliminarne izveštaje o broju i starosnoj strukturi umrlih na nedeljnom nivou umesto uobičajenih mesečnih publikacija. Prve analize uključile su i podatke o migracijama, čiji je kvalitet upitan i u redovnim okolnostima, ukazujući na dramatičan pad pokretljivosti stanovništva zbog zabrana kretanja koje su po proglašenju pandemije nastupile širom planete. U međuvremenu su se pojavile i prve analize podataka o tendencijama rađanja ukazujući da je ipak *baby bust* a ne *baby boom* bio neposredna reakcija stanovništva većine analiziranih država.

U skladu sa globalnom tendencijom i redakcija časopisa *Stanovništvo* odlučila je da pruži svoj doprinos razumevanju početnih efekata pandemije na osnovu preliminarnih rezultata, tako što u ovom tematskom broju objavljuje tumačenja demografa iz regiona u kojem časopis tradicionalno ima najveći krug čitalaca. Pandemija se, imajući u vidu njen osnovni efekat, najpre odrazila na porast smrtnosti i to su prvi demografski podaci koji su se mogli analizirati. Upravo je to jedan od osnovnih ciljeva ove sveske – da detaljnije osvetli prve efekte pandemije na smrtnost stanovništva i tako doprinese odgovoru na pitanje da li se ovaj region, koji je demografski globalno prepoznatljiv po depopulaciji, starenju i emigraciji, razlikovao od ostalih, pre svega onih na evropskom kontinentu.

Kao polazište za odabir tekstova koji bi se uklopili u naslovnu temu ovog broja, poslužila je onlajn konferencija o efektima pandemije na sociodemografske procese u regionu nekadašnje Jugoslavije (1945–1991) održana u uslovima intenzivnog trajanja pandemije, 26. marta 2021. godine, u organizaciji Društva demografa Srbije i Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka. Recenzirani su radovi koji se bave uticajem pandemije na prekomernu smrtnost na osnovu preliminarnih rezultata, odnosno na pokretljivost stanovništva, kako onog u najvitalnijem uzrastu uključenog u tokove međunarodnih migracija, tako i onog najranjivijeg u dobu iznad 65 godina, koje je po prirodi same pandemije izloženo najvišim stopama smrtnosti, ali i krajnje nehumanom tretmanu usled dugotrajnih zabrana kretanja i negativnih medijskih stereotipa usmerenih ka ovoj populaciji.

Posebnu zahvalnost za odabir radova i rukovođenje procesom njihovog recenziranja u ovoj svesci redakcija časopisa *Stanovništvo* duguje gostujućim urednicama – dr Mirjani Bobić, redovnoj profesorki Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i predsednici Društva demografa Srbije i dr Danieli Arsenović, vanrednoj profesorki Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

Sa pristizanjem konačnih rezultata statistike vitalnih događaja, nesumnjivo će se otvoriti mogućnost da se pruže detaljniji i kompletniji odgovori u vezi sa prekomernom smrtnošću stanovništva (starosna struktura, uzroci smrti i sl.), ali i da se efekti pandemije sagledaju iz ugla fertiliteta s obzirom na to da je za ocenu njihovog uticaja na ovu komponentu neophodna vremenska distanca od najmanje devet meseci. Verujemo da će analiza efekata pandemije biti tema većeg broja članaka i osvrta u narednim brojevima časopisa *Stanovništvo*, verovatno iz još šireg spektra demografski relevantnih pitanja, pri čemu se nadamo da će ova tematska sveska biti dobar povod za to.